

ORTADOĞU'DA ULUSLARARASI İLİŞKİLER

HEGEMONYA STRATEJİLERİ VE BÖLGESEL DÜZEN

EWAN STEIN

ÇEVİREN
ERCAN ERTÜRK

EWAN STEIN

University of Edinburgh ve Georgetown University’de yüksek lisans eğitimini tamamladıktan sonra Londra School of Economics’te doktorasını tamamladı. Ortadoğu’da siyaset, uluslararası ilişkiler, siyasal İslam, ideolojik ve entelektüel dinamikler üzerine çeşitli araştırmaları bulunmaktadır. Hâlen University of Edinburgh’da çalışmalarını sürdürmektedir.

Başlıca eserleri: *Intellectual dynamics in the Middle East and North Africa* (2015); *Twenty-First Century Jihad: Law, Society and Military Action* (editör, Elisabeth Kendall ile, 2015), *Representing Israel in Modern Egypt: Ideas, Intellectuals and Foreign Policy from Nasser to Mubarak* (2012).

ERCAN ERTÜRK

TED Ankara Koleji ve Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun oldu. Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Adalet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Avrupa Komisyonu Tercüme Genel Müdürlüğü’nde belirli dönemlerde mütercim ve terminolog olarak görev yaptı. Hâlen AB Başkanlığı’nda mütercim ve terminolog olarak yer almakta ve çeşitli yayınevleri için çevirmenlik ve redaktörlük yapmayı sürdürmektedir.

Başlıca çevirileri: *Bizans’ın Entelektüel Tarihi: Seçme Makaleler*, Anthony Kaldellis, Niketas Sinioglou (ed.) (2021); Avner Wishnitzer, *Alaturka Saatleri Ayarlama: Geç Osmanlı’da Zaman ve Toplum* (2019); Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform: Babıali (1789-1922)* (2019); Stephen P. Blake, *Erken Modern İslam’da Zaman* (2017); Thomas Thornton, *Bir İngiliz Tacirin İzlenimiyle Osmanlı’da Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807)* (2015).

İÇİNDEKİLER

I	
GİRİŞ	13
<i>Bölgesel Düzenin ve Düzensizliğin Açıklaması</i>	14
<i>Daha Derin ve Daha Geniş bir Devlet Tanımı</i>	20
<i>Rekabetçi Destek Arayışı ve İdeolojik Dışsallaştırma</i>	29
<i>Ortadoğu'da Bölgesel Düzen</i>	34
<i>Ortadoğu'da Uluslararası İlişkiler Hakkındaki Mevcut</i>	43
<i>Kitaplar</i>	
<i>Kitabın Organizasyonu</i>	48
2	
EŞRAF DÜZENİ	54
(1919-1952)	
<i>Dış Güçler ve Bölgesel Düzen</i>	56
<i>Konsolide, Stratejik Konuma Sahip Bir Devlette Batı</i>	59
<i>Yanlısı Dış Politika</i>	
<i>Liberal Arap Milliyetçiliği ve Filistin</i>	63
<i>Suudi Arabistan'da Devletin Konsolide Edilmesi ve Dış</i>	71
<i>Politikada İzolasyonizm</i>	
<i>İran: Beklenmedik Arap Milliyetçisi</i>	74
<i>Sonuç</i>	78
3	
ARAP TARAFSIZLIĞI VE SOĞUK SAVAŞ	80
(1952-1967)	
<i>Soğuk Savaş Rekabeti: Amerika'nın Ortadoğu'daki</i>	82
<i>Müttefikleri</i>	
<i>Batı'nın Güvenli Müttefikleri: İran ve Türkiye</i>	83
<i>Suudi Arabistan ve Bağdat Paktı</i>	86
<i>Arap-İsrail Çatışması ve Babil Kulesi</i>	88

“Sistemler Arası” Rekabet ve Ortadoğu	93
Hegemonya Stratejisi Olarak Arap Tarafsızlığı	95
Mısır’ın Karşılıklı İdeolojik Bağımlılıkları	100
Suriye	101
Irak	108
Sonuç	115
4	
ORTADOĞU DEVLETLER TOPLULUĞUNA DOĞRU	117
(1967-1979)	
İran-Suudi Arabistan Rekabet Dinamiği	121
Arap-İsrail Arenası	129
Mısır’ın Batı’ya Göçü	130
İsrail ve Rekabetçi Destek Arayışının Meyveleri	135
Tarafsızlığa Geri Dönüş: Suriye	138
Radikaller Arenası: Irak, Suriye ve Filistinliler	143
Sonuç	150
5	
HUMEYİNİ’NİN GÖLGESİNDEKİ BÖLGESEL DÜZEN	152
(1979-1990)	
İdeolojik Dışsallaştırma ve İran Devrimi	154
İslam Devrimini İhraç Etme Çabaları	158
İran’ın Suriye’yle Saflaşması	164
Devrimin Kontrol Altına Alınması	168
İslamcılık, Selefilik ve Afgan “Cihadı”	172
Sonuç	179
6	
YENİ BİR ORTADOĞU DÜZENİ Mİ?	181
(1990-2001)	
Körfez Çatışması Üçgeni	183
Irak’ın Kuveyt’i İşgali	184
İran’ın Sınırlı Yumuşaması	189
Suudi Arabistan ve Yeni Dünya Düzeni	194
Mısır, Neoliberalizm ve Siyasal İslam’ın Yükselişi	198
Arap-İsrail “Barış Süreci”	204

<i>Suriye: Batı İttifakı için Yeni Bir Koalisyon Kurulması</i>	205
<i>İsrail Dış Politikasında İkicilik</i>	208
<i>Sonuç</i>	215
7	
ORTADOĞU VE TERÖRE KARŞI KÜRESEL SAVAŞ (2001-2011)	217
<i>Körfez'de Hesaplaşma: Bir Ortadoğu Soğuk Savaşı mı?</i>	219
<i>Arap-İsrail Çatışmasının Dinamiği</i>	226
<i>Türkiye-Mısır Rekabeti</i>	234
<i>Sonuç</i>	241
8	
ARAP AYAKLANMALARI SONRASINDA BÖLGESEL DÜZEN (2011-2020)	244
<i>Ortaya Çıkan İslamcı Bölgesel Düzen</i>	247
<i>Bölgesel Düşmanlıkların Karşıdevrimci Etkisi</i>	255
<i>Direnış Ekseni ve Suriye Karşı Devrimi</i>	258
<i>Batı Yanlısı Blok ve Ayaklanmalar</i>	262
<i>Otoriterliğin Yeniden Canlanması ve Düşmanlığa Dayanan Bölgesel Düzen</i>	270
<i>Sonuç</i>	275
9	
SONUÇ	278
<i>Bölgesel Düzenin Geçirdiği Aşamalar</i>	278
<i>Rejimin Sürekliliği ve Bölgesel Düzen</i>	282
<i>Aşağıdan Siyaset, Egemenlik ve Bölgesel Düzen</i>	286
<i>Ortadoğu, Pozitif Egemenlik ve Dünya Düzeni</i>	289
KAYNAKÇA	293
DİZİN	326

I GİRİŞ

Bu kitapta Ortadoğu'daki bölgesel düzenin, I. Dünya Savaşı'nın 1919'da sona ermesinden kitabın yazıldığı 2020 başlarına kadar geçen yüzyıllık süreçte geçirdiği değişikliklerin izleri sürülmektedir. Uluslararası İlişkiler alanında yapılmış pek çok çalışmanın aksine, genellikle iç politikanın kapsamına girdiği düşünülen faktörler ön plana çıkarılır. Ortadoğu devletlerinin bölgesel dış politikadaki yönelimlerinin dâhili hegemonya arayışlarıyla yakından ilişkili olduğu ve bu yönelimlerin bölgesel düzendeki sürekliliğin ve değişimin temelini oluşturduğu iddia edilmektedir. Devletlerin hegemonya stratejileri dış politikaya ilişkin iki zorunluluğu beraberinde getirmiştir. Birincisi, devletler hegemonyalarını sağlamlaştırmak ve genişletmek için dış ekonomik ve güvenlik desteği talep etmişler; bu da *rekabetçi destek arama* politikalarına yol açmıştır. Dış politikadaki bu dışa dönük zorunluluk daha içe dönük ikinci bir kategoriyle –*ideolojik dışsallaştırma* stratejileri– ilişkilendirilmiştir. Devletler, ideolojik dışsallaştırma stratejileri vasıtasıyla dış politikayı ve uluslararası ittifakları, yerel desteğin artırılmasına yönelik olarak iç politikayı desteklemek ya da iç politikadaki bu konuya ilişkin sınırlamaları ortadan kaldırmak amacıyla kullanmıştır.

Giriş bölümünde kitabın kavramsal çerçevesi ve ana argümanı ortaya konulmuştur. Bölüm, rekabetçi destek arayışı ve ideolojik dışsallaştırma kavramlarının açıklanmasından önce Ortadoğu'daki bölgesel düzeni anlamaya yönelik mevcut bazı yaklaşımların eleştirisiyle başlıyor. Bu ilkelerin anlaşılması için devlete ve onun ideolojik aygıtına ilişkin, uluslararası ilişkiler-

de normalde ihtiyaç duyulandan daha geniş kapsamlı ve derin bir anlayış gereklidir. Bu bölüm, özellikle Marksist kuramcılar Antonio Gramsci ve Louis Althusser'in çalışmalarından yararlanarak böyle bir anlayış geliştirmiştir. Bölümün son kısımlarında ise Ortadoğu devletlerinin, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana bölgesel düzenin oluşumuna nasıl katkıda bulunduğuna ilişkin genel bir değerlendirme yer alıyor.

Bölgesel Düzenin ve Düzensizliğin Açıklaması

Ortadoğu uzun zamandan beri, çözümünü güç ve hatta “bitmek bilmeyen” çatışmalarla kavru lan bir bölge olarak tanımlanıyor (Bilgin 2004, 1). Burası “daimi bir çatışma oluşumu” (Buzan ve Wæver 2003) ya da “güvenliğin bölgeselleşmesinin” –bölgesel güçler arasında daha öngörülebilir ve istikrarlı modellerin ve ilişkilerin geliştirilmesi– “yeterince gelişmediği” bir yer olarak tarif edilmiştir (Fawcett 2015, 646). Sürekli çatışma ve istikrarsızlık dini ve etnik farklılıklara, devlet egemenliğinden ödün verilmesine neden olan uluslarüstü ideolojilerin yaygınlığına, barışı koruyabilecek bölgesel bir “büyük devletin” bulunmayışına ya da dış güçlerin, imparatorluklar çağından Soğuk Savaş ve sonrasına dek Ortadoğu'yu kendi anlaşmazlıkları için bir savaş alanı olarak kullanmasına bağlanmıştır (Nasr 2006; Barnett 1998; Lustick 1997; Brown 1984).

Farklı bir yaklaşımla, Arap milliyetçisi ve Pan-İslamist ideologlar da Ortadoğu'nun çatışmalarla dolu sicilinden yakınmış ve bunu bölgenin yapay bir biçimde devletlere bölünmesine bağlamışlardır. Bu nedenle, yaşanan çatışmaya ilişkin açıklamalar, çatışmalar Arapların ya da Müslümanların dış “müdahaleler” veya entelektüel istila (*el gazv el fikri*) karşısında birleşmemesinin sonucu olarak görülüp genellikle olumsuz bir çerçeveye oturtulmuştur. “Bölgeselleşme” konusundaki literatür, bu birlik (ya da en azından entegrasyon) varsayımını, genellikle Avrupa Birliği'ni tüm bölgelerin taklit

etmek isteyeceği bir model olarak ele alarak, doğal ve arzu edilen bir durum olarak yansıtır (Fawcett ve Gandois 2010). Bölge üzerine çalışan araştırmacılar, ekonomi, siyaset ve güvenlik yapılarının entegrasyonunun nispeten zayıf olması ile Ortadoğu’da toplumsal açıdan “birbirine bağlılığın” yüksek düzeyde olması arasındaki karşıtlığı ortaya koymuşlardır (Valbjorn 2016). Devletlerin bir entegrasyon sağlayamaması, seçkinlerin kemikleşmiş çıkarları, “yetki ve statü” arayışları ya da sınırların kaldırılması olasılığını hiçbir zaman olmadığı kadar azaltan “devletliliğin” istikrarlı bir biçimde yükselişle açıklanır (Fawcett 2015, 647; Mufti 1996; Halliday 2009).

Ortadoğu’da Uluslararası İlişkiler (OUI) üzerine çalışan araştırmacıların hepsi birleşme/ayrışma ve entegrasyon/dezintegrasyon meselesine odaklanmış değildir. Malcolm Kerr’in (1965; 1971) Arap Soğuk Savaşı veya Patrick Seale’in (1965) Suriye hakkındaki çalışmaları, her bir devleti yalnızca küresel bir gücün aracı veya bağımlı devleti olarak görmek yerine Ortadoğu’yu veya en azından Arap dünyasını bir “sistem” olarak ele almaları bakımından öncü olmuştur (Stein 2012b). O tarihten itibaren, Ortadoğu’da Uluslararası İlişkiler, Lustick’in ifade ettiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşü sonrasında hiçbir devletin Ortadoğu’ya tek başına hâkim olamadığını dikkate alarak devletlerin “bölgesel” dış politikalarına odaklanmıştır. Bununla birlikte “büyük devlet kurma savaşlarını” sürdürmenin olanaksızlığı, devletleri, Clauswitz’in ünlü özdeyişini tersine çevirip dış politikanın “diğer araçları” yoluyla bölgesel düzene hâkim olmaya çalışmaktan vazgeçirmemiştir.

Araştırmacılar bazı devletlerin bölgesel hâkimiyet elde etme arayışının neden diğerlerinden daha fazla olduğu konusunda farklı görüşlere sahiptir. Realistler devletlerin nüfuz elde etme çabalarını güvenlik ikilemi açısından açıklar: Gücü veya Stephan Walt’a göre, “saldırgan niyetleri” dengelemeye çalışmışlardır. Ya kendilerini korumak (savunmacı realizm) ya da etki alanlarını genişletmek (saldırgan realizm) için güç

reniş Ekseni” arasındaki karşıtlığı keskinleştirdi ve uzlaşma ihtimali azaldı.

Bu çerçevede baskıların artması, yalnızca devletlerin hegemonya stratejilerinin 20. yüzyıl boyunca ne ölçüde başarısız olduğunu ortaya koydu. Rekabetçi destek arayışı, rejimlerin zorlu baskı aygıtları ve himaye ağları oluşturmasını sağlamıştı. Fakat bölgesel çatışmaların ve dış tehditlerin aşırı boyutlara ulaştığı gerekçesiyle siyasi ve ekonomik faydaların esirgenmesini meşrulaştıran ideolojik dışsallaştırma, geniş kitleleri ikna edememişti. 2010’da Tunus’ta başlayan ve tüm bölgeye yayılan Arap ayaklanmaları, uzun süredir devam eden hegemonya stratejilerinin kırıldığının sinyallerini verdi. Ayaklanmaların bölgesel düzen üzerindeki etkisi Sekizinci Bölümün konusunu oluşturuyor. Ayaklanmalar ABD’nin dışlayıcı rejimlere verdiği desteğin azaldığının görüldüğü bir dönemde meydana geldi. Bu algı rekabetçi destek arayışında yeni yöntemlere başvurulmasının önünü açtı. Türkiye, AB’ye katılım sürecinde yaşanan hayal kırıklığının ve Arap pazarlarının cazibesinin etkisiyle, 2007’den itibaren daha “iddialı” ve bölgeselci bir dış politika izlemeye başladı. Türkiye, AKP’nin Müslüman Kardeşler’le bağlarını güçlendirme umuduyla Mısır’da ve Suriye’deki ayaklanmaları destekleyerek büyük bir siyasi yatırım yaptı. Katar da İslamcılarının önderliğindeki ayaklanmaları desteklemenin Emirliğe bölgesel nüfuz kazandıracağını, Suudi Arabistan’ın güç kaybetmesine yarayacağını ve ABD desteğinin devamını güvence altına alacağını hesapladı. Öte yandan Suudi Arabistan, İsrail, BAE ve 2013’ten itibaren Mısır, ilerlemekte olan devrim süreçlerini geri döndürmeye ve bölgesel düşmanlıkların sürdürülmesine dayalı daha katıksız bir otoriter düzene dönüş için ABD’nin desteğini almaya çalıştı.